

ՊԱՏՄԱՔԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՆՎԻՐՎՈՒՄ Է ՄԱՇՏՈՑՅԱՆ ԳՐԵՐԻ ԳՅՈՒՏԻ 1600-ԱՄՅԱԿԻՆ

ՆԱԿՈՐ ԲՅՈՍԵՅԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՆԱՅՈՑ ԱՅԲՈՒԲԵՆԻ ԽՈՐՀՐԴԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՍՏ ՉԵՌԱԳԻՐ ՄԻ ԱՎԱՆԴՈՒԹՅԱՆ

Ինչպես մատենագրական այլ տեսակները և ժանրերը, բառարանագրականը մմանապես միջնադարում հետապնդում էր հոգևոր, ուսումնագործնական նպատակ՝ հետաքրքրություն խթանել աստվածաբանական գիտելիքի նկատմամբ, նպատել դարի պահանջած գեղարվեստական ճաշակի հաստատմանը: Այս գույզ նպատակներին հետամուտ՝ հայ իրականության մեջ կյանքի են կոչվել տարբեր ուղղության և բովանդակության բառարաններ¹: Դրանց մեջ ուրույն հետաքրքրություն են ներկայացնում բառադարձվածային բառարանները: Սրանք ոչ թե թարգմանական բառարաններ են, այլ խոսքարվեստին «նյութականապես ծառայող... տարբեր բովանդակության և ծավալի» բառային և բառադարձվածային շտեմարաններ:

Բառադարձվածային այսօրինակ շտեմարաններից մեկի բնորոշ օրինակ է ՄՄ-ի թիվ 7117 (3ա-37ա), 6962 (2ա-33ա) ձեռագրերում «Դաթի հայոց փիլիսոփայի եւ Փիլիկեայ հոռոմոց վարդապետի եւ Հոմորեայ արուեստաւորի եւ Մովսէսի Քերթողի» անունով առկա բառարանը: Սա պատկանում է «Բառք գովասանական» կոչվող բառարանների տարատեսակին: Սրանում առկա միավորներն ըստ էության աստվածաբանական, քերթողական, ճարտասանական բնույթի երկերից քաղված ոճեր ու դարձույթներ են: Դրանցից մի քանիսը առկա են նաև այլաբնույթ բառարաններում: Քանի որ այս բառարաններում առկա են ինչպես առանձին բառամիավորներ, այնպես էլ մատենագրության մեջ առավել հաճախությամբ կրկնվող ոճական կաշուն դարձվածքներ, ուստի ավելի նպատակահարմար է այն անվանել գովասանական բառերի ու ոճերի բառարան: Մասնագիտական գրականության մեջ այս տիպի բառարանները հայտնի են «բանամատույց» անունով: Դրանք հայ իրականության մեջ սկսել են հանդես գալ ԺԳ դարի կեսերից: Ի տարբերություն «բառամատույց» հորջորջված բառարանների (որոնք գերազանցապես մեկ միավորից կազմված շարքեր են), սրանք առավելապես բաղկացած են երկու, երեք և ավելի բառամիավորներից: Ինչպես նկատում է Հ. Ամալյանը, ներկայացվող բառարանը միջին դիրք է զբաղեցնում բառամատույց և բանամատույց բառարանների միջև²:

¹ Դրանց մասին մանրամասն տրև Ն. Մ. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանները (V-XV դդ.), Եր., 1966, **նույնի**, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանները (XVI-XVII դդ.), Եր., 1971:

² Ն. Ամալյան, Միջնադարյան Հայաստանի բառարանագրական հուշարձանները (V-XV դդ.), Եր., 1966, 19

Յոթնագրեանքի հետ խնամություն անող այս բնագիրը հայոց գրերի խորհրդական բովանդակության թելադրանքով բաժանված է երկու ընդարձակ մասերի³։ Առաջին մասն իր հերթին բաժանված է երեք ենթամասերի կամ «պատճենների»։ Առաջին ենթամասն արտացոլում է Ծննդոց գիրքը՝ Ա-Թ տառերին վերագրված խորհրդական բովանդակության միջոցով։ Երկրորդ ենթամասը դարձյալ բովանդակում է վեցօրեից, խորհրդական մեկնաբանությունն այս պարագային արդեն Ա-Ը տառերի շրջանակում։ Երկրորդ ենթամասը արտացոլում է Բրիստոսի տնօրինության և վախճանաբանական առջալիքն է, քան Ավետարանի, Քրիստոսի տնօրինության և վախճանաբանական առջալիքի ամփոփ պատկերը, որ ուրվագծվում է Ա-Գ տառերի համառոտ բացատրությամբ։

Գրության երկրորդ մասում, որ սկսվում է «Դարձցուք անդրեմ ի քերական Այբիս և սկիզբն արասցուք այլ խորհրդոյ՝ Դարթի փիլիսոփայի» հորդորով, այբբենական կարգով (Ա-Զ) տրված են բառեր, արտահայտություններ, դարձվածքներ (շուրջ 1200 միավոր)⁴։ Դրանք բովանդակ միջնադարում ճարտասանական խոսքի մեջ կիրառված մասնահատուկ կաղապարներ են, որոնք հանձնարարվում են օգտագործել ի պետս խոսքի զորության և գեղեցկության։ Գերազանցապես ուսումնական նպատակ հետապնդող այս և մնացած բառարաններն, ինչպես երևում է, կազմվել են «մի ինչ-որ դպրոցական-վարժական ձեռնարկի» հետևողությամբ և, տվյալ պարագային, վերագրվել Դավիթ Ամհաղթի հեղինակությանը։ Բառարանին նպատակն է ցույց տալ Հայոց Այբուբենի աստվածային զորությունն ու խորհրդավոր հմայքը, որը փոխանցվում է այբուբենի յուրաքանչյուր տառով սկսվող բառերին և արտահայտություններին ու խոսքը դարձնում ներագոյո։

Ելնելով առկա միավորների բովանդակությունից՝ բառարանն ունի սուրբգրային, աստվածաբանական-դավանաբանական, քերականական, քերթողական, գրչական շերտեր։ Այբուբենի խորհրդաբանության մեջ գերակշիռ տեղ են զբաղեցնում սուրբգրային զուգորդումները, ակնարկներն ու մեկնությունները։ Արդեն երկի մախադրության մեջ ճշվում է, որ Հայոց Այբուբենի 36 տառերն իրենցում խորհրդաբանորեն պարունակում են Աստվածաշնչի պատմությունն իր գլխավոր դրվագներով։ Այդ են ներկայացնում մասնավորաբար Ա-Է տառերի բացատրությունները, որոնք վերաբերում են արարչագործությանը։ Մեկնաբանական վերացարկումի տեսակետից ուշագրավ է Ժ-ի միավորների շարքը, որ զուգահեռ է անցկացվում Մովսես Նախամարգարեի Տասնաբանյա պատվիրանների, Բեռեղիելի ասեղնագործ խորանի մոյն չափի, այնտեղ առկա տասը կաթնասների և Քրիստոսի մարմնի տասը անդամների միջև։ Նվազ ուշագրավ է նաև «Պաղոսի մամ» պարծելոյն ի խաչ», «Պետրոսի հանգոյն» պատուական վիմին» միավորները, որոնք աստվածաբանական խոսքումներն են այդ առաքյալներին վերաբերող սուրբգրային համաբնույթ տեղիների։ «Այլ ինձ քա լիցի պարծել, բայց միայն ի խաչն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի» (Գաղատ. 2 14), «Եւ ես քեզ ասեմ, զի դու ես վէմ, եւ ի վերայ այդր վիմի շինեցից գեկեղեցի իմ»

53, 140, 141:

³ Ներկա բնագիրն իրեն «Երթնագրեանք» բովանդակին համակողմանիորեն ներկայացված և վերլուծված է. Իսկրյայ աշխարհության մեջ. Պ. Մ. Պողոսյան, «Երթնագրեանք»-ի առեղծվածը և Դավիթ Ամհաղթը-«Դավիթ Ամհաղթ. ՌԵ» (Խղվածների ժողովածու), Եր., 1980, էջ 143-210:

⁴ Հ. Ամայան, Եղվ. աշխ., էջ 140:

(Մտք. ԺԶ 18):

Բառարանի աստվածաբանական-դավանաբանական շերտում առավել բնորոշ են հետևյալ տեղիները. «Այս աս զեւթին բնութեան Երրորդութեան զանաաս տարածանէ...»: «Բենն ունի զբղխումն Բանից բարբառական ի Հարէ անսպառապէս...»:

Քրիստոսաբանական ակներև հետաքրքրություն է ներկայացնում «Փոխարկաբար ոչ էառ մարմին: Փոխատրաբար էառ մարմին Տէրն» արտահայտությունը: Այն կիրառված է Ս. Բարսեղ Կեսարացու Ս. Ծննդյան տոնին նվիրված ճառում, ուր կարդում ենք. «Եւ զի՞նչ արիճակ ի մարմնում աստուածութիւնն, որպէս հոյս յերկաթում ոչ փոխարկաբար»⁵: Այս տեղիի որոշակի ազդեցությունն է նշմարվում Ս. Գրիգոր Նարեկացու Աղոթամատյանի (ԿԳ) «Մարդեղութեան Քո... անփոփոխ փոխատրութեամբ», Տիրամոր ներքոյի «Ոչ փոփոխմամբ, այլ փոխատրութեամբ», ինչպես նաև՝ Գրիգոր Դ Տղա Կաթողիկոսի (Կթղ.՝ 1173-1193թթ.) թղթերից մեկի «Որպէս երկաթ ընդ հրոյ միաբանեալ ընդունի զհոյրն ոչ փոխարկաբար, այլ փոխատրաբար» արտահայտություններում⁶: Գիմ-ով դրսևորվում է Ս. Հոգու գործակցությունը Հորը և Որդուն: Ը-ն մեկնաբանվում է արեոպագիտյան աստվածաբանության ոգով: Նա խորհրդապատկերն է Քերովքների, որոնք իրենց 8 թևերով «սքաղեալ թեապարին զաստուածային Աթոռովն պարփակեալ պարփակին ասրաձև աւղովն», այս.ու այն կողմ են թևածում, բայց և չեն հեռանում Աթոռից, և այդքան մոտիկ լինելով անեղ Աստվածության փառքին՝ չեն հանդգնում մայել Նրան:

Քերականական շերտում ուշագրավ են հետևյալ տեղիները. «Երեք կես են ի հոլովսն, եւ այսպէս բաժանեն. զվերնակէտ, զմիջակէտ եւ զստորակէտ»: Ը-ն «ունի յինքն բազում խաւսս իմաստական»՝ առ ի պարզել զյատկութիւն լեզուի եւ բայի»: Բոլոր ժամանակները հարաբերվում-կապակցվում են իրար է-ի միջոցով և բնավորվելով սերտաճում բոլոր իրերին, ընդհանուր գոյացություններին Ը-ի շնորհիվ («ընդ» շաղկապով): Ինչպես դժվար չէ տեսնել, հեղինակի նպատակը ոչ թե ընթերցողին կաղապարելն է քերականական իրողությունների անձուկ շրջանակի մեջ, այլ իմաստասիրական վերացարկունով աստվածաբանական ընդհանրացման առաջնորդելը:

Քերթողական շերտի մեջ բնութագրական են «լեառն վիմածին», «Փեսայացեալ Բանին» արտահայտությունները, որոնք նկատի ունեն Աստվածածնին: Առաջին դարձվածքը աստվածաբանական, զեղարվեստական վերաբծարծումն է Դանիել մարգարեի տեսիլքի համապատասխան դրվագի (Բ 34, 45): Երկու արտահայտություններն էլ ներկա են Ծարակնոցում⁷:

Գրչական շերտում մատնացույց է արվում տառերի արտաքին հանգամանքը, գույներ: Այստեղ արտահայտված է «արհեստ, որ ունի զամենայն հմարս գրչութեան» և «տրամագիծ տառից»: Եթե ա-ն իր գծապատկերով դրսևորիչն է Սուրբ Երրորդության խորհրդի, ապա «Բենն զՈրդոյ զալուստն նշանակէ՝ զգլովսն ի խոնարհ ունելով...»: Միանգամայն

⁵ Տե՛ս «Երանելոյն Բարսղի կայսկուպոսի Կապաղովկացոյ ասացեալ ի Ծնունդ Քրիստոսի», աշխատ. Ն. Պ. Տեր-Պողոսյանի, «Հանդիս ամսօրեայ», 1968, էջ 421-422, ք. 44-46:

⁶ ՆՀԲ, Բ, էջ 949:

⁷ Տե՛ս «Ծարական, հոգևոր երգոց սուրբ և ուղղափառ եկեղեցոյս Հայաստանայց...», Վաղարշապատ, 1861, էջ 62, 40:

